

QUIM TORRA

El quadern suís

labutxaca

Quim Torra

El quadern suís

Proa
Barcelona

© Joaquim Torra i Pla, 2018

La primera edició en català d'aquesta obra es va publicar
a Proa l'any 2018

Primera edició en aquest segell: juny del 2019
© d'aquesta edició: Edicions 62, s.a.,
labutxaca

Fotocomposició: Moelmo, s.c.p.
DIPÒSIT LEGAL: B. 11.473-2019
ISBN: 978-84-17420-68-0

Queda rigorosament prohibida sense autorització escrita de
l'editor qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació
pública o transformació d'aquesta obra, que serà sotmesa
a les sancions establertes per la llei.

Podeu adreçar-vos a Cedro (Centro Español de Derechos
Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar o escanejar
algun fragment d'aquesta obra
(www.conlicencia.com; 91 702 19 70 / 93 272 04 47).
Tots els drets reservats.

El paper utilitzat per imprimir aquest llibre està qualificat com **ecològic**
i procedeix de boscos gestionats de manera **sostenible**.

SUMARI

Pròleg	13
Winterthur, la meva derrotada ciutat	17
Passejant amb Josep Pla per Suïssa	23
Senior Executive Talent Pool	30
El director comercial i <i>La pell freda</i>	33
<i>Seny, treball i llibertat</i> , o Suïssa segons Gaziel	35
Autoajuda managerial	41
<i>El llibre del meu pare</i>	43
Fritz Zorn	46
Pau Casals a Zermatt	48
Terres del Rin	55
L'arcàdia del llac de Constança	58
Les llegendes del llac de Constança	60
Felip de Malla al concili de Constança	63
Ramon Llull i el Chief Executive Officer	73
Una poma i un barret	79
La vaca suïssa	86
Fent salut a Friburg	88
Tan cruel com a Murten	89
Un tall de gruyère	91
Antaviana i el neollenguatge empresarial	93

Setmana Santa a Ginebra: Calví contra Castello	95
La Societat de Nacions	99
La felicitat insolent	101
Mercè Rodoreda a Ginebra	102
Zino Davidoff com a paradigma	108
Neuchâtel, la darrera peça	110
Proust i el <i>time management</i>	112
Les siluetes retallades de Berna i Lucerna	115
Berna, l'os	118
Un país d'anarquistes	120
L'any prodigiós d'Einstein	121
Els colors de Paul Klee	122
Lucerna, la llum	124
L'idilli de Wagner	127
Vida privada a Londres	132
L'esfondrament	133
Sagarra i les fusions empresarials	136
La tristesa del Mönch	141
La paret nord de l'Eiger	142
Els Alps	146
Frankenstein i Holmes	151
Adeu als Alps	153
El moment exacte que Suïssa va dir no a Joaquim Amat-Piniella	157
La comissió Bergier: el despertar de la memòria d'un país	162
La Creu Roja entra a Theresienstadt	164
<i>Business as usual</i>	168
El búnquer domèstic	173
Astèrix i Juli Cèsar	175
Tartarí als Alps	178
Piccard, darrere Tornassol	181
Talent suís	183

Diada Nacional	185
Lletra de batalla per Heidi	186
En el principi, va ser el secret bancari	189
Julio Muñoz Ramonet a Bad Ragaz	192
Els segadors	200
Elogi del verd	203
Passejant amb Robert Walser	204
Suïssa és un formatge	206
Mossèn Cinto als Alps	209
El mòbing laboral	210
Ser feliç	211
Pestalozzi, pedagogia	212
Estómacs suïssos	214
El banc de la plaça de Sankt Peter	221
La revolució que mai no va arribar	226
Dadà i el caos	229
De Lenin a la FIFA	231
Del Sechseläuten a Nadal	233
Vidal i Barraquer i Carles Cardó a l'exili	237
La pedra de Vals	241
Els Grisons, terra i cel	244
Les llengües romanx	246
El poble walser	248
Davos, de la tuberculosi a l'esquí	249
Una baixada en trineu	253
Uorsin i Flurina	254
De Saint-Moritz a Sils Maria	256
A reveure, Grisons	258
Baviera, de Ludwig a Dachau	264
El Jura irredempt	267
Un sopar amb Aurora Bertrana, Josep Tarradellas i Ventura Gassol	268
Vint consells d'Armand Obiols	276

Gamper, el veí	280
Joan Coromines creuant-se amb James Joyce	283
Per què Basilea?	286
De viatge amb Montaigne	290
Sempre és Josep Pla	294
Händel a Santa Coloma de Farners	296
La darrera trobada a Montreux de Cambó i Patxot	298
Els mercenaris	306
Mascagni, al Ticino	308
Travessant el Gotard	310
Els germans negres	312
La baronessa de l'illa del llac	314
El Ticino bohemí	316
Les golfes dels suïssos del nord	318
Els arxius de la Societat de Nacions	319
Els catalans suïssos	324
Les illes de Suïssa	329
El perquè del capitalisme, segons Quim Monzó	335
Xocolata suïssa	337
 Epíleg	 343
Índex de noms	345

8 de gener de 2006

WINTERTHUR, LA MEVA DERROTADA CIUTAT

Havia sentit a dir que els directors generals estan fets de la matèria dels somnis, però no m'hauria imaginat mai que un dia el CEO del grup se'm quedés adormit al davant.

Avui és el meu primer dia de feina a Suïssa, estic aterrit, i no em paren d'esclatar al cap les imatges d'aquestes darreres setmanes: la petició d'un lloc de treball a la seu central de l'empresa feta per escapar d'una rutina castradora; les proves de selecció, que s'encadenaven amb un o dos viatges setmanals durant el desembre; l'email amb què em van confirmar el trasllat; la tarda que els ho vam explicar als nens; la primera maleta amb les cinc camises per a cada dia de la setmana; l'abraçada amb la Carola a l'aeroport. I tanmateix, un record s'imposa per sobre els altres, la dolça somnolència de Herr Bormann el dia que va entrevistar-me per primera vegada: enmig de la conversa va tancar els ulls, davant del meu astorament, mentre el director general d'Alemanya, també present a la reunió, amb una felicitat naturalitat, continuava la conversa amb mi com si allò fos la cosa més habitual del món, mentre em preguntava si volia una altra tassa de te.

Fins avui he treballat a Barcelona durant disset anys per a l'empresa d'assegurances Walderberg. Des d'ahir, soc un ciutadà de Winterthur.

M'han instal·lat en un apartament magnífic que la companyia té a Villa Jakobsbrunnen, un casalot deslloriat de color de magrana pansida d'un estil barroc tardà. És ben bé al davant de les oficines centrals i hi he passat sovint, encantant-m'hi sempre, durant els quinze anys que fa que treballo al grup, quan venia fins als *headquarters* per algun projecte internacional delicadament imprecís i inútil. Construïda el 1790, fou la primera de les cases aixecades fora de l'Obertor de Winterthur. Restaurada l'any 2001, el seu jardí d'arbres centenaris és una barreja de percepcions i somnis alats.

Un jardí d'ombres d'una elegantíssima subtileza i de remors llunyanes on només la font de Jakob, al bell mig, s'atreveix a trencar una calma que sembla perfecta. Rodejat per una tanca de ferro rovellada, acompanyada sempre per brucs i boixos, esbarzers i galzerans, marxívols i flors de cucut, buscant sempre aquell punt d'anarquia controlada i amb l'heura i la molsa empaitant-se per tots els racons. L'enjogassada lluita de l'aigua i la matèria.

Però Jakobsbrunnen és els seus arbres: els seus faigs centenaris, tocats a la tardor de gris rosat, *Fagus sylvatica pendula*, amb les gegantines branques caigudes a besar de la terra molla, aquí i allà el jardí sencer clapejat de tots els grocs en una estesa de fulles rendides al temps; el castanyer, immens, de capçada densa i escorça de color bru palla, intensament clivellada, que ja ha deixat el seu tribut anual dins els pellons atapeïts d'espines; l'avet, desvergonyat i volgudament absent a la batalla que els seus companys caducs lliuren a mort, dret i altiu, esperant les primeres nevades que el redimeixin d'un estiu que sempre se li fa etern.

A Jakobsbrunnen el matí s'ha aixecat indolent i amb un

soroll de pluja de fons. Una boira de iogurt grec, com de neu fosa escaldada, li ha glaçat el cor. Ni un plor llunyà, ni les primeres arribades dels oficinistes de la companyia d'assegurances que van a la feina no han semblat despertar-lo del seu endormiscament màgic i espectral. Quasi és un jardí en blanc i negre. Cansat, atùit, pàl·lid reflex de l'esclatant i triomfador jardí d'obagues humides de l'estiu.

L'estornell i el pinça ja se n'han anat i només el corb s'atreveix a endinsar-se en els dominis d'aquests gegants nus. L'estampa fa posar els pèls de punta. Damunt la tanca de ferro, les seves figures us recorden que ells són els guardians del regne d'aquell jardí sense temps. I quan un se n'allunya, sovint hi ha un instant encara de sentir un dels seus darrers esgarips, com expulsant-te dels seus hivernals dominis, fent-te recordar, orgullosos, que no ets un hoste benvingut.

Hi ha ciutats derrotades per la història. Winterthur, la meva nova ciutat, mandrosament, ha anat caient en una fútil decadència, en un província ensopeïment absolut, perdudes ja totes les batalles.

La noble ciutat de Vitodurum que els comtes de Kyburg van protegir i embellir des que l'any 1175 firmaren una carta de privilegis per a un petit assentament a la riba del Töss. Suïssa era en aquells temps feudals una barreja de comtats, vil·les i llogarrets, dominada per les famílies dels Savoia i els Habsburg, en l'actual Suïssa occidental, i per la dinastia Kyburg, en la part oriental. Però aquests perdrien aviat la partida davant els Habsburg, que l'any 1264 prenien possessió del castell i les seves terres. Era el dia de sant Alban, que des de llavors és celebrat com la festa major de la ciutat. Kyburg, el castell, iniciaria una lenta decadència, lluny de les grans batalles i dels grans fets d'armes que van sacsejar Hel·vècia. Es converteix en una possessió burgesa i domèstica, de petits terratinents feudals que obstinadament avançaven

vers la seva desaparició, sense defallir. Entre els seus il·lustres propietaris destaca, a començaments del segle XIX, un comte polonès, fugitiu de la corresponent revolució russa del moment. Sembla que la presència d'un noble tan destacat i amb tant de pedigrí va causar furor entre els bons burgesos winterthurians de l'època i els millors salons de la vila se'l disputaven a l'hora de sopar. Les coses no van acabar de rutllar com estava previst i, passats els anys, un dels fills del comte acabaria de maquinista d'una de les primeres línies de trens que llavors començaven a colonitzar el país.

Un marxant d'art en va ser el següent propietari, que també s'arruïnà intentant restablir l'antiga esplendor de la fortalesa. A l'últim moment, va decidir anunciar al *New York Times*, a tota pàgina, la venda d'un castell suís del segle XIII perfectament restaurat. Les ciutats de Zuric i Winterthur, en una excepcional col·laboració tan allunyada de l'odi fraternal que es tenen, el van comprar.

Perquè és a l'ombra de Zuric, feixuga, pesant, amarga, com s'ha d'entendre Winterthur. Sempre ha volgut deslliurar-se'n, però no ho ha aconseguit mai. Sempre ha estat comparant-s'hi, però avui Zuric és la capital financera del país i Winterthur, la ciutat de les bicicletes. L'ombra de Zuric ha estat massa allargada. La meua ciutat hi ha perdut totes les batalles, fossin bancàries, asseguradores o de la lliga de futbol.

Però almenys per un altre breu instant, Winterthur va tornar a viure un gran moment a mitjans del segle XIX. Espectacle dels grans, veure treballar la burgesia centreeuropea. La ciutat es refinà i es va agradar. Les velles cases de Markt-gasse trobaven en les noves vil·les aixecades més enllà de l'Obertor —el punt límit del traçat de la vella ciutat medieval— unes coquetes rivals que intentaven seguir la moda de l'art nouveau a la seva manera, és a dir, desordenadament. Es

va edificar l'ajuntament, el temple de la democràcia, projectat per un dels més notables arquitectes alemanys de tots els temps, Gottfried Semper, l'autor del teatre de l'òpera de Dresden, i van aparèixer els primers parcs públics de la ciutat.

Sense passat, sense present, derrotada, Winterthur s'afer-
ra a una oferta cultural i paisatgística destacada. Reciclades
les fàbriques en moderns lofts i en itineraris arqueològics in-
dustrials, els ulls dels *connoisseurs* d'art internacionals conti-
nuen posant-se en la ciutat d'Oskar Reinhart. Fill d'un dels
industrials destacats de la ciutat, Reinhart és l'autor d'una de
les col·leccions privades d'art més importants del món, com-
parable a les dels comtes de Harrach i d'Esterházy, dels prín-
ceps de Liechtenstein i de Schönborn-Buchheim, de Poldi
Pezzoli i del príncep Borromeu. Els seus Daumiers, els seus
impressionistes, el seu Cranach, el seu Greco, el seu Picasso.
Una meravella que Reinhart donà a la Confederació amb la
condició que cap de les cent setanta-nou obres no fossin mai
venudes ni deixades en préstec. Cal, doncs, visitar Rö-
merholz, «el bosc romà», la villa que comprà a un descen-
dent dels Sulzer i on des de 1924 aniria acumulant els seus
tresors. Però és que, a més, Reinhart va aconseguir també
adquirir una col·lecció de pintors austríacs, suïssos i, sobre-
tot, romàntics alemanys de primer ordre. Aquesta és «l'al-
tra» col·lecció Reinhart, que igualment va cedir a la ciutat de
Winterthur i a la qual, encara que només sigui per veure els
penya-segats de l'illa de Rügen de Caspar David Friedrich,
d'un romanticisme arravatat i impúdic, és imprescindible
una visita.

Winterthur ha trobat en l'art un refugi en la derrota. Ja
m'està bé. I amb aquesta llum tèbia que es percep des de la
finestra de la meua oficina del tercer pis de la seu central,
maldant per evitar la fosca, sembla que em doni la seva pru-
dent benvinguda.

9 de gener de 2006

Caràcter suís? Vida privada? Es fa difícil trobar una definició millor que la de Borges, ginebrí il·lustre que, a més, hi va voler ser enterrat. En el seu poema «Los conjurados», diu:

«En el centro de Europa están conspirando. / El hecho data de 1291. / Se trata de hombres de diversas estirpes, que profesan diversas religiones y que hablan en diversos idiomas. / Han tomado la extraña resolución de ser razonables. / Han resuelto olvidar sus diferencias y acentuar sus afinidades».

Raonabilitat. Sí, probablement és la paraula exacta.

12 de gener de 2006

A les tres he agafat el tren fins a l'aeroport. A dos quarts de vuit era al col·legi Thau veient jugar en Guillem a futbol. Hi havia la Carola i les nenes. Mai no els havia enyorat tant.

15 de gener de 2006

Fullejant la biografia d'Oskar Reinhart m'assabento que mentre ell acumulava bellesa compulsivament, el seu germà Werner, gran amant de la música i clarinetista en el seu temps lliure, es feia càrrec de totes les despeses del projecte i estrena de la *Història d'un soldat*, amb música de Stravinsky i llibret de Ramuz. Werner va ser també el mecenes que va comprar el castell de Muzot on Rilke es va refugiar, emmalaltit ja per la leucèmia, per compondre les *Elegies de Duino*:

«Ai de mi! Tanmateix som. És que l'univers en què / ens dissolem té gust de nosaltres?».

És indubtablement positiu que un Reinhart es creui a la teva vida.

18 de gener de 2006

PASSEJANT AMB JOSEP PLA PER SUÏSSA

Trista, avorrida, insípida, germànica. A Josep Pla no li va acabar d'agradar mai, Suïssa. Només Basilea i les valls del Rin li permetien un respir de tant embafament de muntanyes. Però va visitar el país molt sovint. I en l'últim volum de la seva obra completa, en l'article «Sobre Suïssa», Pla, finalment!, en fa un elogi: «té l'obsessió del racionalisme. El nostre país no l'ha tinguda mai: és l'anarquia desproporcionada», i comparteix amb el lector un dubte desesperant: «He escrit molt sobre Suïssa. N'hauria pogut, potser, fer un llibre, però sempre he dubtat. Si m'ha costat tants d'esforços escriure sobre el meu país, ¿com hauria pogut escriure alguna cosa sobre un país tan diferent? [...] Aquestes muntanyes tan altes no he cregut mai que fossin necessàries...». Desesperant, perquè només d'imaginar el llibre que podria haver escrit, t'adones de la pèrdua fatal.

Però, com sempre amb Pla, tampoc és ben cert del tot. A part del capítol dedicat al país en *El nord*, són sovintejades les referències a Suïssa en els seus escrits. Una obra suficient perquè, juntament amb *Seny, treball i llibertat* de Gaziol, siguin algunes de les millors ratlles escrites en qualsevol llengua sobre el país dels Alps. Història, cultura, gastronomia i, sempre, la comparació i el balanceig entre Suïssa i Catalunya.

Una bona part de les visites a Suïssa de Pla, a partir de

1959, les va fer amb motiu d'una sèrie de converses que va tenir amb Josep Pijoan en el seu exili de Suïssa.

Les dues pàgines i mitja del «Prefaci» que acompanya la biografia que li va dedicar són suficients per saber l'homenot amb qui s'enfrontava: l'impulsor del Museu d'Art de Catalunya, el primer secretari de l'Institut d'Estudis Catalans i el fundador de la Biblioteca de Catalunya. Amb deu anys, aquest frenètic agitador i intel·lectual, segons Pla, un dels animadors més eficaços de la cultura catalana al segle xx, d'acord amb Enric Jardí, en va tenir prou per bastir part de la infraestructura cultural en la qual encara avui el país reconeix els seus fonaments més sòlids. Després, se n'anà. I no va tornar més a Catalunya —excepte algun, curt, viatge llampec.

La primera entrevista de Pla amb Pijoan té lloc a Lausana, al barri de la catedral, on viu l'historiador de l'art amb la seva segona dona i la filla, Irene, nascuda quan Pijoan ja tenia setanta-dos anys. Les altres dues, a Gryon-sur-Bex, al Vaud, en la línia del Simplon. Pateix llavors una diabetis greu i es reclou durant tres anys en aquesta estació alpina. Aquí continua escrivint i investigant per a la seva obra èpica, la *Summa artis*, de la qual va escriure setze volums íntegrament ell sol i quatre més en col·laboració amb altres fins que li arribà la mort.

Tota l'obra de Pla és l'evocació d'una Catalunya que s'ha acabat. I d'una certa gent, la seva. Rescata un temps de les ombres i mitifica per sempre un país i uns homes. Un magnífic combat amb la història que servirà perquè de l'ensulsiada del franquisme quedi almenys el record d'una generació, escapçada d'arrel per la guerra. Sense Pla, què quedaria de la Catalunya dels prodigis? Avui no hi ha ningú de la seva altura que pugui retratar uns homes semblants, potser perquè no hi ha país ni gent comparable als homenots i biografiats de l'home de l'abric.

Cada lector de Pla es veu indefectiblement abocat a triar. Notes de viatges, de literatura, narrativa, assaig, contes, amb el temor de deixar de llegir una línia que potser sigui la millor que hagi escrit. Hi ha hagut sort. En *Vida i miracles de Josep Pijoan*, Pla teixeix una brillant teranyina de vida i història, atret per un home que admira i en qui, per sobre de tot, destacarà la tensió entre la llibertat individual i el pols col·lectiu d'un país.

La Catalunya devoradora d'homes de Gaziell va trobar en Pijoan una de les seves víctimes més notables i ben acabades. Com no s'hi havia de sentir identificat Pla, amb Pijoan? Amb quina admiració no el presenta, primer, com l'activista cultural i fundador de les grans institucions del país, l'amic fraternal de Maragall, el devot i fidel seguidor de Prat de la Riba, l'enamorat de Gaudí, un dels predestinats a la glòria de la pàtria; i després, la fugida, el naixement de l'historiador i escriptor, l'autor colossal d'una obra desproporcionada, una altra ardidada piràmide.

Pla passeja amb Pijoan per Gryon, atabalat com sempre per aquelles descomunals muntanyes. No paren de parlar de Catalunya i dels seus amics. El retrat físic que en fa és memorable, actualitzant el dibuix al carbó que Ramon Casas li va fer de jove, amb el mateix traç auster i realista, antisentimental, d'aquell: desesperadament humà.

És així com coneixem com va començar el Museu d'Art de Catalunya i els esforços de Pijoan per comprar les col·leccions i pintures escampades arreu per proveir-lo. Veiem entrar Pijoan a la capella de Sant Miquel de la Seu («la vista d'aquells absis plens de figures esperitades em produí una passió de joia tan encesa que no la pogueren glaçar ni el fred ni el vent que xiulava per les arcades del claustre»); obrim l'estable en què s'havia convertit Sant Pere del Bungal («Trepitjant el fang dels fems i apartant el bestiar, vaig apropar-me

a aquelles nobles figures») i ens meravellem en conèixer com Pijoan haurà d'escriure, per tres vegades, el llibre que Cambó li va encarregar sobre les pintures romàniques.

Es necessitaven Pijoans. Prat de la Riba va acollir amb il·lusió la proposta que aquell jove tenaç li va fer per a la creació d'un Institut d'Estudis Catalans («Sense Prat de la Riba, el magnífic motor de Pijoan s'hauria cansat de rodar inútilment»). El «seny ordenador» de Catalunya va adonar-se immediatament de la importància del projecte. Sota la presidència de Rubió i Lluch, i amb Miret i Sans, Massó i Torrents, Brocà, Puig i Cadafalch, Sants Oliver i Pere Coromines, Pijoan va ser nomenat primer secretari. L'arrencada de l'Institut serà qualificada per Pla com l'esdeveniment més gran produït a Catalunya des del 1714. Probablement té raó.

Després arribarà la Biblioteca de Catalunya, el pla de beques i pensions a l'estranger, etcètera. Res de tot això no existia a Catalunya fa només menys de cent anys. Mentre les cultures estatals i organitzades disposaven d'unes infraestructures culturals amb pressupostos, un ordre i una història, Catalunya es movia en el desert i creava petits oasis gràcies a l'eficàcia, professionalitat i esforç de gent com Pijoan. Tot ha estat sempre d'una precarietat molt dolorosa.

Un home així, quant trigaria Catalunya a devorar-lo? La seva inquietud, la seva insatisfacció permanent, les seves ganes de fer coses, fins quan les hi permetria el nostre país? Exactament fins als vint-i-nou anys, que va complir el 1909.

Raons temperamentals? Inquietuds excessives? Una atracció fatal per Itàlia (el seu primer destí)? Començava a ofegar-se? Pijoan confessa a Pla, una tarda a Gryon, que va marxar per diversos motius secundaris, per falta de diners i pressupostos i per «la seva situació sentimental». Però quina? Pla no en diu res.

Enric Jardí sí que en parla al seu *Tres diguem-ne desarre-*

lats (Ors, Pijoan i Gaziell). I d'altres també van començar a descabdellar la madeixa. Però sobretot en treu l'entrellat Francesc Xavier Baladia a *Abans que el temps ho esborri*, la història de la Barcelona de la Belle Époque i d'una època ir-repetible, però sobretot dels anys d'esplendor —i decadència— d'una nissaga, els Baladia, inoblidable.

Sagarra es va acostar, amb *Vida privada*, al retrat d'alguns dels personatges reals del llibre de Baladia. Però, per sobre de tots, n'hi ha un que destaca, per la seva mirada i per la seva bellesa. Maria Teresa Mestre, la Ben Plantada.

Tres cops va retratar Casas la senyora Mestre, de casada, Baladia. D'Ors l'amà platònicament («Perquè ella és equilibri, mesura i moderació, i al seu entorn només pot donar-s'hi concòrdia i benigna avinença»). Pompeu Fabra en serà cunyat en casar-se amb la seva germana Dolors. Els Baladia eren els hereus d'una de les grans fortunes del país, feta entre Mataró i Barcelona. Puig i Cadafalch, amic íntim de Jaume Baladia, els va construir un edifici a Argentona. Van viatjar per Europa, especialment a Suïssa, i a Grindelwald van aprofitar per fer llargues excursions. El muntanyisme els apassionava i la Ben Plantada va ser la primera dona que va pujar a l'Aneto. Tenien tres fills i un futur que el país només reserva a les millors famílies.

La seva popularitat és immensa gràcies a un periodista que escriu unes glosses a *La Veu*. Tot Barcelona viu pendent d'Eugeni d'Ors i de la dama que representa la serenor, l'elegància i una cultura neoclàssicament perfecta i «de com la puixança de la ben plantada s'exerceix per a l'ordre, per al desordre, no». També Josep Pijoan, deu anys més jove que ella. Cap dels dos no ho volia, però s'enamoren. Era una passió impossible, prohibida, en una Barcelona que tremolava només d'imaginar-s'ho. Es besaven en silenci.

Al capítol VIII («L'ascensió de la Ben Plantada») d'Ors

esmenta, com de passada, el seu amic Josep Pijoan. El rumor s'escampa. I un dia, la Ben Plantada, deixant marit i fills, travessa els Pirineus amb el seu amant.

L'estrepitosa i rocambolesca fugida de Pijoan amb la senyora Baladia acaba sent un fet. L'escàndol va sacsejar l'ordre noucentista com poques altres coses farien. Un autèntic terrabastall social. Jaume Baladia no es recuperà del cop i va menar una vida de reclusió i solitud. Els fills que Teresa deixà enrere, a Catalunya, no la van perdonar mai (excepte la seva filla, que passà amb ella la Segona Guerra Mundial, a Suïssa). Segons el seu besnet, Teresa Mestre va continuar estimant el seu marit, a qui va escriure algunes cartes, intentant fer-li entendre que encara l'estimava. Un guió com aquest aniria disputadíssim a Hollywood.

Pijoan i Teresa marxen primer al Canadà, on ell va reprendre l'ofici d'arquitecte. Van tenir dos fills, Michael i Rosy, i es van convertir al quaquerisme, religió protestant que van conèixer viatjant per Suïssa i que va tenir una influència cabdal en la seva vida. Van viure a Califòrnia, Chicago i Nova York. Arran d'un viatge a Madrid, Manuel Cossío de l'editorial Espasa-Calpe li va encarregar una història de l'art. La *Summa artis* de Pijoan deixa la seva anterior *Historia del arte*, de tres volums, com un petit assaig de cap de setmana. Va acabar esdevenint la seva vida i la seva obsessió. Qualsevol que hagi vist en una biblioteca les lleixes que això representa en queda esparverat. El primer llibre el va dedicar a l'art dels pobles aborígens. En el novè, el seu estimat art romànic català hi va aparèixer en tota la seva esplendor. Pla arriba a comparar aquesta obra amb la *Summa theologica* de sant Tomàs. Les pàgines que dedica a explicar la tasca de redacció d'aquesta obra són imprescindibles per entendre l'esforç i la dedicació que un treball així pot arribar a representar no només pel seu autor, sinó per a una cultura sencera.